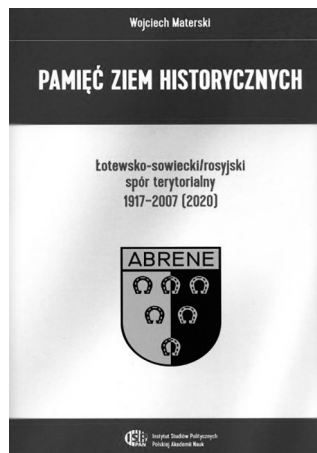

Skats no malas uz Latvijas vēsturi

Recenzija par grāmatu: Wojciech Materski. Vēsturisko zemju atmiņa. Latvijas–padomju/Krievijas teritoriālais strīds 1917–2007 [2020]. (Wojciech Materski. Pamięć ziem historycznych. Łotewsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2007 [2020]. Warszawa 2022, ss. 343. ISBN 978-83-66819-29-0)

Ēriks Jēkabsons, *Dr. hist.*

Polijas Zinātņu akadēmijas Politisko studiju institūts Varšavā izdevis vēsturnieka profesora Wojceha Materska grāmatu “Vēsturisko zemju atmiņa. Latvijas–padomju/Krievijas teritoriālais strīds 1917–2007 [2020]” par Latvijas un Krievijas attiecībām. Grāmatas nosaukumā centrā izvirzīts Latvijas un “padomju” (ar to domājot Padomju Krieviju un no 1922. gada beigām – Padomju Savienību), bet no 1991. gada – Krievijas teritoriālais strīds formāli no 1917. gada līdz 2007. gadam (turklāt jau grāmatas nosaukumā netipiski kvadrātiekvās ietverot gadskaitli “2020”, tādējādi liekot noprast, ka darbā aplūkojamās problēmas faktiski nav zaudējušas aktualitāti līdz mūsdienām.

Autors ir profesors izdevēj institūcijā, Polijā atzīts Padomju Savienības un Krievijas, kā arī Aizkaukāza valstu, īpaši Gruzijas, politiskās vēstures speciālists, kurš ir autors vairākiem desmitiem grāmatu par minētajām tēmām. Īpaši izceļami viņa apjomīgie pētījumi par Polijas un Padomju Krievijas (Padomju Savienības) attiecībām starptaru posma sākumā (t. sk. par Polijas–Padomju Krievijas miera līgumu un tā izpildīšanas gaitu). Aplūkojamā izdevuma kontekstā būtiski atzīmēt, ka profesors V. Materskis pēdējos gados sarakstījis arī raksturā un mērķu ziņā līdzīgu darbu par Somijas un Padomju Savienības “teritoriālo strīdu” 1917.–1991. gadā (“No “revolūcijas eksporta” līdz “finlandizācijai”. Padomju–somu teritoriālais strīds 1917–1991”) un līdzīgu darbu par Igaunijas un padomju/krievu attiecībām (“Aizsargājot katru dzimtās zemes pēdu. Igaunju–padomju/krievu teritoriālais strīds 1917–2018 [2020]).¹ Minētie nosaukumi diezgan skaidri pauž autora nostādnes, kas būtībā ir objektīvas un viennozīmīgi labvēlīgas patstāvīgo Baltijas reģiona valstu suverenitātei attiecībās ar specifisko – lai neteiktu: gandrīz konstanti agresīvo – kaimiņu lielvalsti.

Grāmatas centrā izvirzīts “teritoriālais strīds” starp Latvijū un Krieviju, kaut arī faktiski tēma ir ievērojami plašāka un t. s. “fons” jeb vispārējās

Latvijas vēstures apraksts aizņem ievērojamu daļu no darba. Ievērojot apstākli, ka Latvijas vēsture Polijā joprojām nav apgaismota pienācīgi, minētais varētu tikt atzīts par pamatotu, turklāt, prasmīgi strādājot, vēsturniekam ir iespējams sekmīgi izgaismot ne vien virsrakstā izvirzīto pamatproblēmu (šajā gadījumā “robežu jautājumu”), bet caur tās prizmu vispusīgi aplūkot arī plašāku problēmu loku, kas saistīts ar konkrētu teritoriju vai nāciju. Noprotams, ka šajā gadījumā tā arī mēģināts darīt. Tas izdevies daļēji, un rezultāts noteikti būtu labāks, ja, īpaši runājot par vēsturi, netiktu atkārtoti trūkumi, kas raksturīgi tiem poļu vēsturniekiem, kuri raksta par Latviju, un kas nu jau kļuvuši hroniski un līdz ar to uzkrītoši un pat kaitinoši.

Autors samērā detalizēti aplūko Latvijas valsts izveidošanos 1918.–1921. gadā, starpkaru periodu, neatkarības iznīcināšanu, okupāciju periodu, kā arī galvenās norises pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā līdz 2007. gadam (iespējams, tad pabeigta teksta sagatavošana, vēlāk vienīgi papildināts stāstījums ar atsevišķu avotu un literatūras sniegto informāciju). Principā par samērā labu un Polijas historiogrāfijas situācijai pat novatorisku jāatzīst darba pēdējā – 5. nodaļa –, kurā iespēju robežās izsekots Latvijas situācijai un sarežģītajām attiecībām ar Krieviju aplūkojamajā periodā. Minētā darba daļa neapšaubāmi rada pamatu tālākiem politologu, starptautisko attiecību un vēstures speciālistu pētījumiem, kā arī poļu medijiem par šo tēmu Polijā.

Teksta zemsvītras piezīmēs doti plaši komentāri par minētajām norisēm un personām (faktiski daudzos gadījumos samērā detalizētās Latvijas valstsvīru u. c. biogrāfijas poļu valodā sniegtas pirmo reizi vēstures literatūrā). Ļoti pozitīvi, ka Polijas lasītājs tiek iepazīstināts ar sarežģīto Latvijas un Krievijas attiecību vēsturi, īpaši svarīgi tas ir arī mūsdienu politiskajā un militārajā situācijā reģionā.

Grāmatu būtiski papildina plašie pielikumi (209.–284. lpp.), kuros iekļauti Latvijas vēsturē nozīmīgi un ar tēmu saistīti dokumenti, sākot ar Latviešu pagaidu nacionālās padomes lēmumiem 1917.–1918. gadā līdz Latvijas Ministru kabineta deklarācijai par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas parakstītā līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu stāšanos spēkā 2018. gada 16. janvārī. Atzīstami, ka dokumenti pilnībā publicēti oriģinālvalodās (latviešu, krievu, franču), taču slikti, ka trūkst tulkojuma poļu valodā, kas īpaši aktuāli latviešu valodā esošo dokumentu gadījumā.

Vēstures aprakstā, no vienas puses, ir izmantoti arī atsevišķi Latvijas vai latviešu izcelsmes autoru (Aivars Stranga, Andrejs Plakans u. c.) darbi, un tas atzīstams par ļoti labu zīmi, tiesa, visos gadījumos nerodas pārlicība, ka autors patiesi ar šiem darbiem iepazīties kārtīgi. Tomēr pat ne tuvu nav aptvertas jaunākās (arī internetā brīvi pieejamās) latviešu literatūras izmantošanas iespējas. Diemžēl nav izmantotas arī visas poļu valodā esošās literatūras sniegtās iespējas. Izmantoti arī ātrumā tiklā atrodamie latviešu žurnālistu, politiķu u. c. (Eduards Liniņš, Guntars Laganovskis, Jānis Iesalnieks u. c.) sagatavotie populārie materiāli, kā arī Vikipēdijas raksti (piemēram, par Latvijas un Lietuvas robežas izveidošanos), Latvijas skolēnu ekskursiju maršrutu materiāli (Latvijas–Igaunijas robežas izveidošanās) utt. Tomēr izmantoto avotu un literatūras sarakstā dominē poļu, padomju un krievu zinātniskā literatūra un populārie materiāli.

Poļu autoriem arī jau par hronisku kļuvusi paternālā attieksme pret latviešiem kā mazāk attīstītu nāciju² (līdzīgi kā lietuviešu, baltkrievu u. c. gadījumā) sajaukumā ar poļu muižniecības, krievu un padomju historiogrāfijas uzskatiem šajā jautājumā rod atbalstojumu ievadā, ka 19. gadsimtā latviešiem jeb “baltu-somugru konglomerātam” Vidzemē bijusi “*diezgan zema apziņa par latviešu tautas eksistenci, kur nu vēl par*

piederību tai” un ka viņi “*identificējušies pēc dzimtām, reliģiski (luterānisms), kulturāli, bet bija ļoti tālu no neatkarības tendenču izrādīšanas*” (10. lpp.). Vai tiešām etniskajās poļu zemēs bija citādi, ievērojot apstākli, ka latvieši un igauņi bija Krievijas impērijas tautas ar augstāko izglītības līmeni? (Par Latgali, kur ne bez dominējošo poļu zemes īpašnieku iespauda latviešu izglītības līmenis bija nesalīdzināmi zemāks, līdz ar to nacionālā pašidentifikācija tiešām attīstījās ievērojami vēlāk, pieticīgi teikts tikai, gan nepaskaidrojot neko sīkāk, ka šeit “*latvieši bija galvenokārt katoļi, tuvi poļu etnosam*”!; 11. lpp.) Arī tālākajā stāstījumā, jau runājot par 20. gadsimta sākumu, kad Vidzemē, Kurzemē un Latgalē praktiski visi latvieši identificēja sevi ar tautību, nu jau pilnīgi absurdi apgalvots, ka “*Latvijā izteikti dominējušā zemnieku kārtā identificējās drīzāk ar valsti [Krieviju – Ē. J.] nekā tautību*”.

Ļoti īsi apskatīta Latvijas zemju vēsture, sākot ar viduslaikiem (jāpiezīmē gan, ka Zobenbrāļu ordenis beidza pastāvēt 1236., nevis 1238. gadā, kā norādīts). Runājot par 1905. gada revolūciju, uzsvērts latviešu politiskais radikālisms, taču nav minēts, un poļu vēsturnieka gadījumā tas ir pat savādi, viens no galvenajiem revolucionāru motīviem – nacionālais! (12. lpp.) Par pēcrevolūcijas laiku runājot, blakus 20 000 Pievolgas vāciešu, kas nometināti Latvijā, minēti 300 000 krievu zemnieku, kas nometināti Kurzemē un Zemgalē (Kurzemes guberņā bija apmēram 700 000 iedzīvotāju kopumā un nekādas krievu zemnieku kolonizācijas nebija vispār)! Šis noteikti ir viens no neįēdzīgākajiem un nepareizajiem apgalvojumiem Polijas historiogrāfijā vispār par Latvijas vēsturi un skaidri apliecina kopīgo tendenci – arī šajā gadījumā autors atsaucas uz cita Latvijas vēstures pētnieka – Bohdana Civiņska (*Bohdan Cywiński*) – darbiem.

Diemžēl arī pārējā tekstā ir ļoti daudz kļūdu un nepilnību. Jau ievadā atzīmēts, ka 1915. gadā latviešu strēlnieki bija pirmās

nacionālās vienības cariskajā armijā (tā tas nebija; 22. lpp.); 1918. gadā Petrogradā nedzīvoja lielākā daļa no 700 000 latviešu kara bēgļu (32. lpp.; turklāt 24. lpp. minēts skaitlis “*vismaz 750 000*”); Latviešu pagaidu nacionālo padomi 1917. gada beigās neizveidoja Demokrātiskais bloks (33. lpp.; tās bija divas pilnīgi atšķirīgas un savstarpēji konkurējošas organizācijas); Valka nebija Kurzemes pilsēta (33. lpp.) utt.

Latvijas Neatkarības kara apraksts kopumā ir pārpilns ar nepareizībām un dažkārt pat grūti izskaidrojamām kļūdām, un arī tam galvenais iemesls ir izmantotā novecojusī literatūra (pat nosaukums “*Neatkarības karš*” poļu valodā simptomātiski tiek tulkots kā “*Brīvības cīņas*”), kā arī diemžēl pavirša iedziļināšanās šajā ļoti sarežģītajā procesā. Tikai daži piemēri – Latvijas valdības aizsardzības resors tika izveidots nevis kā “*viens no pirmajiem*” (47. lpp.), bet kā pēdējais; landesvērā ne tuvu nebija 1918. gada decembra līgumā paredzētais nacionālo rotu skaits; tā vadību no paša sākuma nerealizēja Rīdigers fon der Golcs (*Rüdiger von der Goltz*); Vācijas armijas 6. rezerves korpuss netika “*rekrutēts*” no landesvēra, “*Anatola Līvena krievu brīvprātīgo korpusa un dažādām baltgvardu vienībām*” (49. lpp.), bet, atšķirībā no landesvēra, sastāvēja no Vācijas armijas karavīriem; Oskars Kalpaks komandēja nevis pulku, bet tikai bataljonu, kurš turklāt līdz martam esot atkāpies (janvāra vidū vācu-latviešu spēki pārgāja uzbrukumā); aizsargu organizācija tika dibināta martā, nevis februārī, un tie 1919. gada pavasarī neatbalstīja kaujās 6. rezerves korpusu, jo, ievērojot tālaika organizācijas kļaušu raksturu, nekas tamlīdzīgs nebija iespējams (54. lpp.); Padomju Latvijas armijā maijā bija nevis 40 000, bet 100 000 karavīru; un 22. maijā Rīgas ieņemšanu neatbalstīja britu karakuģu artilērija (58. lpp.; turklāt atsauce ir uz Jāņa Šiliņa darbu par Padomju Latvijas armiju, kur, saprotams, tādas aplamības nav rakstītas); Padomju

Krievijas 15. armijas daļas 1920. gada pavasarī neatstāja Latviju, bet turpināja karot līdz pat miera noslēgšanai; K. Ulmaņa valdība no Liepājas Rīgā varēja atgriezties nevis 1919. gada maija beigās (59. lpp.), bet vienīgi jūlijā; Hanss fon Manteifels (*Hans von Manteuffel*) komandēja nevis 6. rezerves korpusu Rīgas ieņemšanā, bet tikai landesvēra trieciennodaļu, turklāt nebija ģenerālis (60. lpp.); britu pulkvežleitnants Harolds Aleksanders (*Harold Alexander*) jūlijā uzņēmas nevis Vācijas 6. rezerves korpusa, bet gan landesvēra komandēšanu, turklāt landesvērs tika nevis “*definitīvi izformēts*” (62. lpp.), bet gan iekļauts Latvijas armijā pēc reorganizācijas; 1919. gada septembrī izveidotajā Bermonta armijas Vācu leģionā nebija krievu; Latvijas armijas 13. kājnieku pulkā (par tādu pārformēja Vācu zemes-sargus 1920. gada martā) neiekļāva 6. rezerves korpusa atliekas (62. lpp.); sarunas starp Latvijas un Polijas armiju štābiem sākās nevis 21. septembrī, bet novembrī (71. lpp.); Polijas organizētajā konferencē Varšavā 1920. gada martā nenotika trīspusējas (poļi, latvieši, somi) sarunas, bet Polija centās panākt savus mērķus ar atsevišķām sarunām – ar katru no delegācijām, turklāt tās beidzās ar pilnīgu izgāšanos un nekāds minētais līgums par aizsardzības savienību (*przymierze odporne*) netika noslēgts (79. lpp.); Rumānijas delegācija nepiedalījās Bulduru konferencē 1920. gada vasarā un rudenī (acīmredzot sajaukts ar Somiju, kuras delegācija piedalījās; 83. lpp.) utt.

Arī 2. nodaļai par Latvijas vēstures starpkaru posmu ir pilnībā attaisnojams pārskata raksturs, un tajā nepilnās 50 lappusēs autors pievēršas arī grāmatas galvenajam uzdevumam – robežas izveidošanās aprakstam. Raksturota arī ārlietu problemātika, likumsakarīgi – vispirms attiecības ar Padomju Savienību (simptomātiski arī šajā jomā izmantota novecojusi poļu literatūra vai citi novecojuši poļu autoru darbi, padomju/krievu zinātniskā un pat populārā

literatūra, piemēram, kāda V. Vasiļjeva 1978. gadā Ļeņingradā izdots darbs par Pitalovu). Atsaucēs gan redzami arī Edgara Andersona un Dītriha Lēbera (*Dietrich Loeber*) darbi, taču rodas iespaids nevis par to vispusīgu, bet drīzāk visai virspusēju izmantošanu. Pamatā tas pats jāsaka par traģisko 1939.–1940. gada norišu atspoguļojumu (simptomātiski, atainojot okupētās Latvijas t. s. “tautas saeimas vēlēšanas” 1940. gada jūlijā, balstoties uz cita poļu vēsturnieka – Rafala Vnuka (*Rafał Wnuk*) – pētījumiem, kurš specializējies Latvijas tematikā un neizmanto latviešu avotu, absurdi atkārtots, ka Saeimas ēku Rīgā, kur notikusi pirmā sēde, “*katram gadījumam*” ielenkuši padomju tanki; 127. lpp.).

Lielāka Latvijas puses avotu un pētījumu iesaiste ir grāmatas nodaļās par “*abām okupācijām*”, raksturojot padomju režīmu 1940.–1941. gadā, vācu okupāciju 1941.–1945. gadā, arī padomju okupāciju no 1944.–1945. gada, kā arī nodaļās par situāciju Padomju Savienībā un pēc neatkarības atjaunošanas.

Kā jau daudzos gadījumos, mūsdienai poļu vēstures literatūrā Latvijas vietvārdu un ar tiem saistīto vēsturisko terminu paviršā lietošana dažkārt burtiski pārsteidz. Piemēram, Drisas aprīņķis (tag. Verhņedvinska Baltkrievijā) latviešu valodā saukts par “Drisas grāfisti”, lai gan pirms tam minētā Rēzeknes un Daugavpils aprīņķu rakstība ir pareiza (9. lpp.), turpat 5. atsaucē, sniedzot “*bij. Polijas Infantijas zemju*” uzskaitījumu, nekonsekventi jaukti latviešu un latgaliešu nosaukumi, nav ievērots to uzskaitījuma princips utt.; 15. lpp. ievietotajā viduslaiku Livonijas kartē ir jaukti nosaukumi gan poļu, gan vācu, gan latviešu, gan nenosakāmā versijā (“Kuldyga”, nevis “Goldingen” jeb Kuldīga, “Treiden”, “Ascheraden”, “Koknese”, “Wolmar” utt.). Nav izprasta elementāra atšķirība starp locījumiem latviešu valodā tajos pašos nosaukumos (piemēram, upes Veļikaja nosaukums latviešu valodā

sniegts kā “Veļikaju”, Pitalovas – Pietālavu, “Lauru”, nevis Lauri, nominatīvā “Gauris”, nevis Gauru pagasts, turklāt zīmīgi, ka vietvārdu rādītājā iekļauti gan “Gauri”, gan “Gauru”, gan “Gauris”; 14., 15., 17., 86., 95., 332. u. c. lpp., utt.). Pilnīgi nejēdzīga ir 4. karte (55. lpp.), kurā šķietami atspoguļo “svešos karaspēkus Latvijas teritorijā 1919. gadā”, tāpat grūti komentējama, jo ir ne vien nesaprotama un kļūdaina, bet arī kļaji maldinoša faktiski visādā ziņā, ieskaitot hronoloģisko secību.

Tāpat nav izveidota vienota sistēma arī administratīvā dalījuma terminu tulkojumos – mūsdienu novads tulkots kā *powiat* (poļu val. – apriņķis), savukārt starpkaru perioda apriņķis – kā rajons (piemēram, 104. lpp. u. c.).

Tādējādi, lai gan darbs ir zināms ieguldījums Polijas zinātnē un rada tajā zināmu pamatu tālākiem pētījumiem Latvijas un Krievijas starpvalstu attiecību vēsturē kontekstā ar norisēm reģionā kopumā, tomēr daļā, kurā samērā plaši aplūkota Latvijas vēsture, pielaists nepieļaujami daudz

neprecizitāšu, par kurām daļēji atbildība diemžēl jāuzņemas arī darba recenzentiem. Poļu lasītājam izmantot vēstures aprakstu ieteicams vienīgi ļoti piesardzīgi un tikai informatīvos nolūkos, pretējā gadījumā iespējama nu jau hronisko un raksturīgo aplamību pavairošana poļu vēstures literatūrā par Latvijas vēstures tēmu.

Faktiski jāsecina, ka aplūkojamais darbs ir kārtējais apliecinājums joprojām pastāvošajai tendencei Polijā un zināmā mērā lielajās valstīs kopumā – sniegt dažkārt virspusēju, vienpusēju un nepieļaujami paviršu un pat faktoloģiski kļūdainu zinātnisko literatūru par Latvijas vēsturi. Galvenais iemesls tam ir latviešu valodas nepārziņāšana un, pats galvenais, – pārlicība, ka tā netraucē šādu darbu rakstīšanu. To kārtējo reizi apliecina arī šis darbs, kuram piemīt arī zināmas pozitīvas iezīmes, jo tas iepazīstina poļu lasītāju ar Latvijas situāciju, tomēr šis apskats ir arī kārtējais atgādinājums Latvijas vēsturniekiem par nepieciešamību censties vairāk iepazīstināt lasītāju ar savu viedokli Eiropas lielo tautu valodās.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ WOJCIECH MATERSKI. Od “ekspertu rewolucji” do “finlandyzacji”. Sowiecko-fiński spór terytorialny 1917–1991. Warszawa 2019; WOJCIECH MATERSKI. W obronie piędzi rodzimej ziemi. Estońsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2018. Warszawa 2020.

² Skat., piemēram: ĒRIKS JĒKABSONS. Recenzija par: Krzysztof Zajas (2013). *Absent Culture. The Case of Polish Livonia*. Peter Lang Edition (Polish Studies – Transdisciplinary Perspectives Vol. 4.). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2015, Nr. 2, 174.–180. lpp.